

ԵՐԱԺՇՏԱՊԻՏՈՒՄ

ԳԵՐՊ. ԿԻՒՐԵԳԼԵԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂ. ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակութիւն տես Բազմավեպ 1922. էջ 371)

Խաղերու ուսումնասիրութեանց նախօրեակը. — Հեղինակաւոր խորհրդակցութիւն մը. — Անդրանիկ յօդուած. — Գերպ. Կիրեղեանի կարծիքն ու քննադատութիւնը՝ Տնտեսականի, Թաշեհանի և Արդի Հայ Զայնագրութեան մասին. — Իր տեսութեանց շարժառիթները և անոնց իսկական արժեքը. — Կիրեղեան Արքայապետ լուսամբում բերնոյ և դարուս յառաջագիծութեան սիրող և սատարող:

Ուսումնասիրութեանս երկրորդ մասը դեռ չսկսած՝ պէտք կը զգամ անմիջապէս ըսել, թէ Կիրեղեան Արքայապետ մէջ անհրաժեշտ է դիտել տոկուն և անընկճելի կամք, լայնախոհ տեսութիւն և տեսակ մը յանդգնութիւն՝ որ զինքն իր գծած ծրագրով յառաջամարտիկ ախոյեան մը դարձուցած է:

Գրութեանս ընթացքին կը թողում այդ յատկութիւնները վերլուծել:

Իր մահուան առթիւ գրուած կենսագրականներու մէջ յիշատակուեցան (բացի ի ժամակարգութեան և Ատեան Շարականի տպագրութիւններէն) իբրեւ գրական արդիւնք՝ անոր Ուսումնասիրութիւնները Հայ Խաղերու մասին: Եւ յիշուի, այնքան աւելի պիտի ըմբռնենք իր տեսութեանց յարգը՝ որքան լաւ թափանցենք այդ հմտալից յօդուածներուն խորը:

Գերպ. Կիրեղեան իր նպատակին հասնելու ջիտմամբ՝ կը ձեռնարկէ նախ Արեւմտեան Եկեղեցւոյ Գրիգորեան խաղերու ուսումնասիրութեան: Այս գաղափարը կը տրուի իրեն՝ երբ ազգասէր սրտին հրաբոց խանդով աղբիւրներ խուզարկելու կ'իլլէ:

Իրմէ լսած եմ հետեւեալը.

Օր մը ի Ս. Ղազար Արհի Երաժշտագէտին այցելութեան կու գայ Բերդի աշխարհահռչակ երգահանը (այն ատեն դեռ կառավարիչ Փաղաքիս ոսկեշող Տաճարին երգչախումբին): Տեսակցութիւնը՝ բնական

նարար՝ տեղի կ'ունենայ ըստ Որատիոսեան առածին, թէ ամէն արհեստագէտ՝ իր արհեստի բաներուն վրայ կը խօսի: Գերպ. Կիրեղեան կը յայտնէ մեր եկեղեցական երգոց մասին իր մտադրութիւնը. կը քննադատէ Հայ Խաղերու ձևերն ու անոնց պիտեան կացութիւնը, և այլն: Մեծանուն Մախարոս հետաքրքրութեամբ ունկնդրելէ վերջ երաժիշտ Արքեպիսկոպոսին բացատրութիւններն ու մինչև իսկ գեղգեղած երգերը՝ երկու երաժիշտներու միջև զազափարներու փոխանակութիւններ կ'ըլլան, և հուսկ՝ կարծիքները կը կեղծոնանան Գրիգորեան հին երաժշտարան մը առաջնորդ առնելու վրայ, առ այս՝ Բերդի յարմար և օգտակար կը տեսնէ նշանակել հռչակաւոր արդի բնեղիկտեան երաժշտագէտի մը հմտալից ուսումնասիրութիւնը՝:

Քիչ օրէն գիրքը կը հասնի, ու Գերպ. Կիրեղեան գործի կը սկսի իր տրամադրելի սակաւ ժամերուն, և անմիջապէս կը խորասուզուի լատին վագիմի եկեղ. երաժշտութեան բովը, նա երկու նպատակ ունի իր դիմաց. նախ՝ Գրիգորեան խաղերու օգնութեամբ՝ ըստ կարելոյն ուսումնասիրել մերինները, և ապա՝ ձեռք զարնել

1. P. D. Giuseppe Pothier. *Le Melodie Gregoriane*. Tournai - Roma, 1875.

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ժամակարգութեան նոր հրատարակութեան մը:

Ահա իր այդ մանրագնին ու համբերատար ուսումնասիրութեանց արդիւնքն է՝ որ Գերգ. Կիրեղեանն իրագործեց ի մէջ հետազննելու ի լոյս կ'ընծայէ՝ իր անձնական քարտուղարին օգնութեամբ: Յուշեւելու համար իր հիմնական տեսութիւնները և անոնց իսկական արժէքը՝ հարկ է որ հետևիմ իր քայլերուն:

Առաջին յօդուածով կը սկսի նախ հակիրճ ծանօթութիւն մը տալ հայ երգոց ու խաղերու արդի վիճակին վրայ. կ'ակնարկէ դարուս սկիզբը փայլող երգիչներ ու երգահաններ, « որք անկատար զոնկրով ի նախնեաց առ մեզ հասած խաղերը, զովիւն ձգամք փախաբեցուն եկեղեցական երգեցողութեան կրօնարեւոյ նշաններ ստեղծելու և հնարեցին և յօրինեցին հայկական երաժշտութեան կոնոնք և նշաններ »: Յատկապէս կը զրուստէ Ե. Մ. Տնտեսեանի « ՆԿԱՐԱԳԻՐ ԵՐԳՈՑ Հ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ » գրքովը՝, վասն զի անոր առանցքը կազմած է շարականաց խաղերու կարիքութիւնը:

Այս պարզամիտ արտայայտութիւնն ինքնին փայլուն վկայաթուղթ մ'է Արհի. Կիրեղեանի պէրճ. սպգասիրութեան: Նա մինչ ճշմարիտ աւանդապահ և նախնաձախողը կը հանդիսանայ մեր երանաշնորհ Նախնաց « հոմարտելի նշխարայ մի առանդ »-ին՝ կը ցուցնէ նաև թէ ո՛ր կը կայանայ յառաջադիմութիւնը՝ բուն բառին իմաստով: Եւ արդէն մեզմէ ո՞վ չի գիտեր անոր անհրճելի պայտջոյնները՝ զորս տուած է իր կեանքի շրջանին՝ ո՛չ միայն երաժշտութեան՝ այլ ընդհանուր գեղարուեստի մէջ:

Մի և նոյն համակրութիւնն ու համաբուժը չի ցուցներ սակայն հանդէպ Նիկողայոս Թաշճեանի, որուն երկասիրութեան՝ սկզբունքն ու վարդապետութիւնը

իր համոզմանց ու տեսութեանց համաձայն չէր գտած: Բաց աստի՝ հոն տիրող միտքն ու կերպը ստիպած կը թուի զԿիրեղեանն Արբահայր, որ յանձին Թաշճեանի սխալ ու չափազանց դժուր կ'ըմբռնէ. ասկէ մղուած կը պարտաւորուի ուժգնօրէն հերքել զանկէպէ՝ իբրև կարծեցեալ գոյիչ Հայկական նոր Ձայնագրութեան, որ 1839էն ի վեր գտնուած էր արդէն Տիրացու Համբարձում Դիմօնճեանէ և իր ժամանակի զործակիցներէն: Մէջ կը բերէ հոս Հ. Մի. նաև Բժշկեանի ձեռագիր երաժշտութեան՝ այսինքն Ձայնագրութեան զիրքը, համառօտ ծանօթութիւններով. կը գտնանայ սակայն այդ անցողակի յիշատակութիւններով: Կը զգուշանայ զայն հրատարակութեան տալ. պատճառ, — վասն զի կը վախէ որ հայկական ձայնագրութիւն անուամբ հրատարակել եւսած ժամանակ, պիտի կրէ (ինչպէս կ'ըսէ) « արդարեւ հայկական սակաւ խաղից ներքի, յայց խաղալիս օտար կերպարանք, օտար զօրութեամբ, օտար տեսողութեամբ, վերջապէս այնչափ օտար հայկական ձայնագրութիւն ըլլալէ, որ եթէ այն խաղից տառայն հնարող և ի ցործ անող կրտսերի Հայրապետքն մեր Սահակ, Մեսրոպ, Խորհնողի, Շնորհալի... բովանդակ Հայրապետոց խմբովն յառնեն ի զերկմանս »: քաջարձակ պիտի լիարեւուն ձանձնալ գտնուէք »:

Կիրեղեանն Արբահայր անձնական տեսութիւններուն հիմունքը հետեւեալներով կը զբոսնէ. ս. Արդի Ձայնագրութիւնն անուղղակի պատճառ է մեծ և հիմնական յեղափոխութեան ազգային եկեղեցական երգեցողութեան. ք. անիկայ ուրիշ բան չէ՝ բայց իմէ « կոռուան » յառաջադիմութեան. գ. անկատար է, թէև մանր բաներ ըլլան. դ. անհարկի է ձեռնարկը, որ կը նշանակէ ըստ իրեն՝ « մեր սրբազան Հայրց նորիսկ կան սանմանը կոխել արեւ, երուպական եօրայից դիմաց բան մը դնելու համար »: « Մի՛թէ զիս քաղաքակրթայ դարձած կը պահեսք — կ'ըսէ ան — նոյն գործը յաստիք յեղելու: Ի՞նչ հայկականութիւն կամ ախորժույտը հնչիւն կայ, փոխանակ ուսանողաց, առ,

1. Բագրատեպ. 1900, էջ 49, 159, 259, 418, 460, 546. — 1908 էջ 315. — 1904 էջ 126.

2. Տպ. 1895. Կ. Պոլս.

3. Իրատեղք Եկեղ. Ձայնագրութեան Հայոց. Վա. քաղաքատ. 1874:

րէ, մի, ֆա, սոյ, յա, սի՝ ըսել տալո՞ւ փո, է, վէ, քէ, խօ, նէ, պա՞՝ ըսել տալ, և այլն» ։
 զ. հակազգային հետեանքներու երկիւղ մը՝ որ Արդի Զայնագրութեան ընդհանրութեամբ և յարատեւութեամբ՝ օր մը « Սահակոյ և Մարտիկոյ » ձայնագրութիւնը խափառ անհետ պիտի ըլլայ և անշուշտ պիտի քաղուի խաղերու գիտութիւնը և առաջնորդութիւնը, որոնք միայն են շարքիտ առաջնորդութեան և անհոս հետեան ըստ աշխարհաց և ազգոց՝ մուտ պիտի գտնեն տարաբան, տաճարական, երդպական կերպարներ երգեցողութեան, չնչիւր զնայ-կականք և ազգայինք ։

Սակայն մասամբ միայն իրաւացի են կիրեղեան Գերպ.ի այս տեսութիւնները։ Արդի Հայ Զայնագրութիւնը, այո՛, ունի իր անկատարութիւնը՝ բայց շատ մը առաւելութեանց հետ, այնու հանդերձ այդ պատճառին համար չէ որ զգալի կերպով յեղափոխուած է այսօր մեր եկեղեցական երգեցողութիւնը։ Ամէն բանէ առաջ՝ աւանդութեան վրայ լուկ հիմնուած եղանակ մը՝ քիչ թէ շատ՝ այդ փոփոխութիւնը ստիպուած է կրել ըստ տեղոյ և ըստ հանգամանքներուն։ Այդ անկատարութիւնը պիտի ունենայինք հաւասարապէս՝ եթէ ուղղակի — և այն ալ « անպայման » — դիմէինք Եւրոպական խաղերուն ալ ։

Անպայման ըսի, վասն զի յոյժ կարեւոր և կենսական բանի մը հարկ կը տեսնեմ այն պարագային՝ որ պիտի դիմենք Եւրոպական խաղերուն, մեր տոհմային եւրաշտութեան զգացումներուն ընդ գոյները ճշգրտօրէն անոնց միջոցով ստանալու համար։ Այնհար կը թուի ինձ՝ առանց որեւէ պայմանադրական (convenzionale) նշանի մը ներմուծման՝ իրապէս ունենալ արեւելեան — ինչպէս Հայ-Եկեղեցական — յատուկ եղանակ մը՝ Երուսակոն տարազով, թէ և ոչ ամէն անգամ կամ ամէն տեղ։ Եթէ կ'ուզենք մեր աւելեւեան ընդ գոյները, կամ լաւ եւ՝ մէկ քանի սեփական ձայնատարածները պահել՝ անհրաժեշտ պէտք է զրութիւն մը

ստեղծենք, ինչ որ Եւրոպացի երաժիշտն իսկ կը պահանջէ մեզմէ՝ անգամ մը որ հրապուրուած ու խոր ուշադրութեամբ կ'ուշակորէ մեր երգը։ Անարկուած ձայնատարածները որ են ըստորոգ ձայները՝ ինչպէս ծանօթ է՝ չեն գտնուիր դաշնակի ստեղնաշարին վրայ։ զանոնք կարող են արտայայտել մի միայն լարաւոր գործիներ։

Բայց թէ ուրիշ կողմանէ՝ դժբախտաբար ստուգուած չէ՝ արդեօք Գերպ. կիւրեղեան Արքայօր երկիւղը Արդի Հայ Զայնագրութեան պատճառած անուղղակի հետեանքով. ծանօթ են այն օտարամուտ և օտարաբոյր եղանակները, որոնց մասին (գիտենք ամենքն) Հայ Մամուլին մէջ մերթ ընդ մերթ բարձրացած բողոքները, քննադատականները տարիներու ընթացքին ։

Ասիկայ չի նշանակեր սակայն, որ Գերպ. կիրեղեան հակառակ եղած ըլլայ Ազգային Եկեղ. Եւրաշտութեան զարգացման. մանաւանդ թէ ան մէկէ աւելի ապացոյցներ ունի, որոնք պայծառօրէն կը հաստատեն առ այդ տածած եռանդն ու գործերը. արդէն խաղերու լուսարանութեանց մասին թափած մեծամեծ ջանքերն իսկ նոյնը չեն ցուցներ, իր ընդդիմութիւնն ուղղուած է լուկ զարգացման ի սպաս ձեռք առնուած այդ միջոցին, որ կը բղխի իր չքնաղ և օրինակելի ազգասիրութենէն, վասն զի նկատած է զայն իբր փոխակար տարր մեր Եւր. Հայրապետաց հաւանող զանձներուն անապարտ պահպանումին, և այս — պէտք է ըսել — անկաշկանդ մտքով, քանի որ գործնականօրէն կը ջանայ ըստ կարելւոյն զտել և լուսարանել, և այսպէս մեր զգացումները զուգարատեն ոչ օտար՝ այլ մեր իսկ սուրբ հեղինակ հոգեկան վեհ թոյններուն հետ։

Իւր յիշատի, չկայ ոչ մէկ Միսիթարեան՝ որուն ծանօթ չըլլայ Արհի կիրեղեան Արքայօր ոգևորումն ու շահագրգռութիւնը՝ նորագոյն ժամանակներու որեւէ արուեստի զարգացման մասին. ան նոյն իսկ իր խոր ծերութեան միջոց՝ ըստ վայելչութեան տեղոյն և ըստ հանգամանաց

ժամանակին՝ հետաժողով կ'ըլլար՝ կարելի՛ եղածին չափ ընտրանք ի գործ դնել։

Այս ամէնը նկատելէ վերջ՝ յարմար չէ՞ իրեն յատկացնել աւետարանական խօսքը՝ թէ « Զայս ասեմք և գտնու ոչ սնցունել »։ Եւ անշուշտ այս հիանալի սկզբունքէն զրոգւած՝ մինչ մէկ կողմանէ կը քարոզէր հին խաղերուն հանդէպ պատշաճ յարգանքն ու յարգը՝ միւս կողմանէ ուսումնասիրաց կը դառնար ըսելու. « Ո՛ր լաւ էս եր առնուչ ուղղակի երպարական երթայից անյուս՝ գրութիւնը, որով նախարան, անարատ, անաղարտ կը մնային մեր Հարց յիշատակը, և ժամկէտը և ամենուրեք յերեւոյնի և մատուցի կը յիշեիւ... կը գտնեի ի նմա և երպարական երգահանք իրենց նոր յովք մը՝ մէկն հանելու նորանոր Այտանքի »։

Ահա ուրեմն հանդիսաւոր ապացոյցը կիւրեղեան Գերապայծառի մտաց լայնաւ խոհ տեսութեան։

Այո՛, խաղերու լուսարանութեան զբժուարին գործին մէջ կը նախատեսէր իր դիմաց կարծրապինդ ժայռեր. բայց ընկերւ-կիւլ. բնաւ Զէր ուշանար միւս կողմանէ հաւաքովսոր յորդոր և հրաւէր կարդալու Հայ երաժշտականներուն՝ ո՛չ միայն գործածիւլու Եւրոպ. Զայնագրութիւնը մեր եկեղ. երաժշտութեան համար՝ այլ և մտցնելու բազմաձայն պոստարագն ու երգեհոնը մեր

տաճարներու սեմերէն ներս։ Այսպէս ցոյց կու տար հաշտ վերաբերմունք մը ժամանակի արդար պահանջին, ինչ որ յօդուածաշարքիս մէջ հետզհետէ պիտի պարզուի։

Հ. Ղ. ՏԱՅՏԵՆ

(Շարունակելի)

ԳՐԻՔԵՐԸ ԶԱՅՆԵՐՈՒ ԹԱՐԻՄԱՆՈՒԱՐ

□ ○ □

Գտնուեցաւ քայմատիս գործի (Opuscolo) ա. մուսոսք մերեմայ մը, որ կ'ըլլար թոյլ կու տայ իր սիրած գրքերուն թարգմանութիւնը լսելու՝ շնորհիւ իրարմ տարբեր կարգ մը ծայմերու իւրացանքիւր գրքի բնութեցումիւմ.

Գիտը կատարած է ՏՈՐԳ. Ֆորմիէ տ'Ալպ. կատարելագործութեամբ՝ Նլաստովի մեքենակամ շի. մութեամբ շատուտութեամբ մը կողմէ. Այս կերպով կարելի կը դարձնէ ըմբռնումը որ և է գիրք կամ՝ որպէս գիրք։

Խմորը կը կայմայ գիրքը իր ճշգրիտ դիւրիմ մէջ ազուցանելու և ակամջի՞ր հեռաձայնի ըմկալու մը դնելու վրայ. մնացածը գործիքն է որ կը կատարէ. քայմատիս գործիքն զխաւոր սկզբունքը ամփոստադական աւել գործածելու մէջ կը կայմայ, որ քիմիական գոյացութիւն մ'է, և որոն լեւկտրակամ հաղորդականութիւնը իր ֆիզիքական երևոյթներէ մ'սոյմ մէջ (որոնք գորշագոյմ բերեղմնի հմ) կը փոխուի լուսոյ քամակութեամբ համեմատ, որուն դիմաց կը դրուի ամ. փոփոխելով լուսոյ թրթուրումները որ կը ըստացուի փոքրիկ ելեքտրական կամթեղով մը, — որ դրուած է ծակոտէկն ու շրջում սկսաւ. ռակի կը վրայ — յառաջ կու գաւ մօթմանը գամագամ եղանակփոխութեամբ ու երկարութեամբ, որոնք կը փոխանցուին հեռաձայնական ըմկալուէն ըստ այմմ՝ որ լոյսը տպագրութեամբ գրեղում վրայէն կ'ամցնի. Ունկնորիմ լսածը երաժշտական հասարակ ծայմատիքմիմ ծայմերմ եմ. Ջոր օրիմակ եթէ լոյսն ամցնի Կ գրիմ վրա. յէմ՝ ըմկալուէն կ'արտադրէ sol mi re, do re մի sol շարքը. Այրութեմի մէն կ'գրիմ կը հա. մապատասխամէ որոշեալ ծայմ մը՝ առանձնիկ կամ մերժեղմակալ. ու երբ կ'ըլլը սորված է այս երաժշտական այրութեմը՝ այլևս իր տրա. մագրութեամբ տակ կ'ունենայ բոլոր գրքերը.

* * *

1. Հոս աւելորդ չեմ համարիր յիշատակել այն երգախոսն բանաստեղծիւնը՝ զոր տարիներ առաջ (1912, Յունիս 30) կատարեցի ի Հոլով՝ Սբ. Երաժշտութեան Փահապայտեան Բարձրագոյն Վարժարանին մէջ, ի ներկայացանք նշանաւոր երգահաններու և բազմաթիւ երաժշտաւորներու. Գեո միշակեալ քանի մը ազգային և օտար եղանակներով՝ երբ կ'աւարտէի համեմատութիւն՝ երկուով նաև Հայ Կիւնցեղոյ Մեծ Պահոց վերջին ուրաթիւ « Յոյս իմ ի մակագրեմ » հրաշքի ստեղծի՝ իսկոյն բեմ փութալով Ս. Պետրոսի Հոգակաւոր « Գարգ Գոսպոն մեծանուն կառավարել — Երգահան Հրամ. Իրենցոյ Պոչցի » ուղղակի կը հարցնէր. Թէ ունէ՞ր սրգեց աչք երգ երգական նօթագրութեամբ. Եւ ասիկայ ուրիշ բանի համար չէր՝ բայց եթէ որովհետեւ զստեմ էր ստուգել « Երբ քովք մը — ըստ անհրապարտութեան Գերգ. կերպեղանք — մէկն հանելու համար երգեղ »... պատարագի երգի, մեղեդիներ և այլն։